

Talvel kaasikusse seenele

Erast Parmasto

Loodusesõber saab talvises metsas pisut vaeva nähes ja raamatuid kasutades ära tunda nii puid kui ka põõsaid. Lumele jäetud jälgede järgi võib kindlaks teha, millised loomad on seal liikunud. Just talvel hakkavad hästi silma puudel kasvavad pahad ja muud mügarad [1, 2], aga ka paljude seente mitmeaastased viljakehad, mis puhkeolekus ootavad kevadist soojenemist paari kraadini üle nulli.

Kõige lihtsam on nimesid anda torikulistele, mis kasvavad kase tüvel või kannul. Kolme tavalisema liigi fotod on siinsamas ning omavahel ja teistega neid naljalt segi ei aja.

Musta taeliku 5–15 sentimeetri laiused poolringjad kübarad on väga kõvad, nii alt kui ka pealt kumerad. Pruunikasmust pealmine külg on tihe date kontsentriste vagudega. Allküljel võib luubi abil näha peeni, selgesti märgatavaid poore. Kui puu küljest maha võetud viljakeha püstsunaas pooleks lüüa või lõigata, siis tulevad nähtavale üksteise all paiknevad torukeste kihid, igaüks ühe-kahe millimeetri paksune. Et igal aastal kasvab juurde uus kiht, siis saamegi nende arvu järgi (nagu puul aastarõngaid lugedes) kindlaks teha viljakeha vanuse. Kõige vanem seni Eestis leitud must taelik osutus ligi poole sajandi vanuseks.

Kui kevadel enam öökülmi pole, valmivad kõige alumises torukeste kihis umbes kahesajandiku millimeetri pikkused eosed. Pooridest välja langesed satuvad nad tuule meelevalda ning edasi kantuna nakatavad uusi kase-

Foto: EDGAR KASK

Tuulepesad kaskedel

Vello Keppart

Talvel, kui puud on raagus, hakkavad teiste seas silma rohkete "pesadega" kased. Eemalt võiks oksamütakaid kasevõras pidada künnivareste kolooniaks, sageli on nad just varesepesa suurused. Mitmed rahvad on nimetanud selliseid moodustisi nõialuudadeks, tuulepesadeks, tuuleluudadeks...

Kuidas tuulepesad tekiavad? Jäta pesadega kask meelde ja tule tema juurde tagasi kesksuvel, kui puu on lehes. Siis näed, et tuulepesa lehed on kipras ja pisut allapoole kooldunud ning nende pinda katab valkjast kirmest. See on seeneniidistik, mille peal arenevad eoskotid ja viimastes eosel, mida tuul laiaili kannab. Kotteosed talvituvad koorepragudes ja pungasoomustel ning nakatavad kevadel puhkevaid pungi. Nii arenevad haiged võrsed, mis võivad anda

alguse uue tuulepesa tekkele. Seeneeniidistik elab koore all aastaid ja põhjustab üha uute uinuvate pungade puhkemist. Neist kasvavad võrsed ei puitu täielikult, on külmaõrnad ja surevad. Nii tiheneb tuulepesa aasta-aastalt ja võib kasvada isegi üle poole meetri laiuseks. Mõnikord on ühel kasel palju tuulepesi, isegi mitukümmend.

Seeneurijad teavad, et tuuleluudust (nõialuudust) põhjustab aru- ja sookaskedel kottseen perekonnast *Taphrina* (liiginimega *Taphrina betulina*). Eestikeelset nime polegi sellele seenele antud.

Kas tuulepesad on ohtlikud? Kas neid peaks tõrjuma? Metsades, parkides ja nurmedel leiduvaid tuulepesi on huvitav vaadata ning tuulepesapuud püüavad pilku ka maastikus. Seepärast võiks neid omapärase loodusnähtusena säilitada. Teine lugu on aias, kus sama perekonnast seened (*T. wiesneri* ja *T. pruni*) põhjustavad tuuleluudust kirs-, kreegi ja ploompipuudel. Viljapuudest tuleks küll tuulepesad välja lõigata. Parasitseened elavad enamasti kindlatel taimeliikidel ja -perekondadel, nii et kaskedelt nad viljapuudele üle ei kandu. Ühine kottseen on vaid ploomil ja toomingal.

Must taelik kasvab elusal kasel. Foto: MARGUS PEDASTE

Tuletael kasvab surnud tüvedel ja kändudel. Foto: EDGAR KASK

tüvesid. Seda aga ainult siis, kui eos satub vigastatud koorega tüvele (näiteks mahlavõtuks puuritud ja hiljem sulgemata jäetud auku) või maha-murdunud oksa asemel paljastunud

puidule. Nakatunud tüves areneb hele kiuline südamemädanik, mis rikub puu kasutusvõimalusi.

Musta taeliku ladinakeelne nimetus on *Phellinus nigricans*. Seda on

vaja teada siis, kui kasutate seente tundmaõppimiseks teistes keeltes ilmunud värviliste piltidega käsiraamatuid. Pole ju kerge õppida pähe, kuidas kutsutakse üht või teist seent saksa, soome või rootsi keeles. Siin tulebki appi ladinakeelne nimetus, mis on koos omamaisega lisatud pildile kõigi maade heades seeneraamatutes.

Musta taelikuga enam-vähem ühesuuruse **tuletaela** (*Fomes fomentarius*), viljakeha on kabjakujuline – pealt kumer, alt peaaegu rõhtne. Hall või pruun ülaküljel on väheste madalate vagudega; erinevalt väga kõvast mustast taelikust annab tuletaela kübarat kattev koorekiht küünega vajutades järele. Kübarat saab ka palju kergemini lõigata: ülemine osa on tihevatjas ning ka väheste paksude kihtidena nähtavad torukesed pole kuigi kõvad.

Tuletael kasvab meil ainult 2–5-aastaseks. Erinevalt mustast taelikust võib teda leida ainult surnud tüvedel ja kändudel. Möödunud sajandi teise pooleni vajati seda seent eeskätt tule süütamiseks. Kui tikke ja tulemasinaid veel polnud või need olid õige kallid, saadi tuld tulerauaga ränikivi toksides. Sädemed pidid langema salpeetrilahuses immutatud taelale, mis kohe leegitsema hakkas, kuid ära ei põlenud.

Seegi seen tekitab puutüve heledat mädanikku. Kirjutasin temast pikemalt Eesti Looduses 29 aastat tagasi [4].

Kolmas torikuline – **must pässik** (*Inonotus obliquus*) – moodustab suuri musti mügaraid elusatel kasetüvedel. Neil kivikõvadel ebakorrapärastel moodustistel ei näe seenele omaseid torukei ega poore. Venemaal ja vene-laste eeskujul ka Ameerika Ühendriikides hüütakse sellist mügarikku tšaagaks, ja tema peenestatud purust valmistatakse tervistava toimega mõrudat teed. Tee olevat hea seedimisele, maohaiguste vastu ja aitavat mõnikord ka vähktõve puhul. Vahel võib musta pässikut näha turulettidel, apteekides on saada olnud seenest tehtud, arstiteadlaste poolt heaks kiidetud ravimeid [3]. Selle kohta võid pisut pikemalt lugeda ka siitsamast Eesti Looduse numbrist lk. 57.

Seeneteadlastele olid pässikumügarad kaua suureks mõistatuseks. Et nendel eoseid ega muid levimisvahendeid ei teki, oli mügarate otstarve looduses arusaamatu. Siis leiti, et musta pässikuga tüvi murdub tormituules

Musta pässiku kohalt kipub puu murduma.

Foto: EDGAR KASK

Musta pässiku viljakehad on nii peente torukeste ja pooridega, et kogemusteta vaatleja peab neid lihtsalt pruuniks tohualuseks puukooreks.

Foto: MARGUS PEDASTE

just mügara kohalt. Surnud tüvel lõhestub koor pikisuunas ning tohu alla kasvavad tugevad seeneliistakud lükkavad selle tüvest pisut eemale. Tüve ja koore vahele tekib kitsas, kuid kõrge tühik, milles arenevad seene liibunud viljakehad. Et nad jäävad koore varju, siis märkavad seeneteadlasedki neid kümneid kordi harvemini kui pässikut. Viljakehad on nii peente torukeste ja pooridega, et kogemusteta vaatleja ei oskagi neid pidada

muuks kui pruuniks tohualuseks puukooreks. Viljakehad püsivad elusaina vaid mõne nädala, kuid annavad selle aja jooksul tohtu hulga pruunikaid eoseid. Koorealuses kitsas õõnsuses liigub õhk nagu korstnas või ventilatsioonilõõris ja kannab eosed kõrgele õhku. Talvel võib selliste püstsuunas lõhenenud koorega surnud kasetüvede puidul näha seene juba surnud ülipeente põiksete pooridega viljakehasid, kuid neid peab oskama

otsida (soovitan appi võtta vähemalt viiekordse suurendusega luubi).

KIRJANDUS:

1. K a s e s a l u, A., 1970. Pahad kaskedel. Eesti Loodus, 10.
2. K a s e s a l u, A., 1995. Iga mügar pole pahk. Eesti Loodus, 9.
3. L o o g n a, G., P a r m a s t o, E., 1965. Kasekäs ehk must torik ravimina. Eesti Loodus, 1.
4. P a r m a s t o, E., 1970. Tuletal. Eesti Loodus, 10.

TOIMETAJALT:

Tõenäoliselt ei ole su enda kase võras tuulepesa ega tüvel seeni.

◆ **Kui siiski on, siis kirjelda neid**

Ole tähelepanelik pargis jalutades või metsas suusatades:

◆ **Kui märkad mõnel kasel tuulepesi, siis pane kirja, kus see puu asub ja loe ära, mitu tuulepesa tema võras on.**

◆ **Kui leiad kase tüvelt seeni, siis uuri, kas on tegu mõnega siin kirjeldatud liikidest ning pane seegi leid kirja. Must taelik tasuks kase küljest lahti võtta, pooleks lüüa ning siis torukeste aastakihid ära lugeda.**